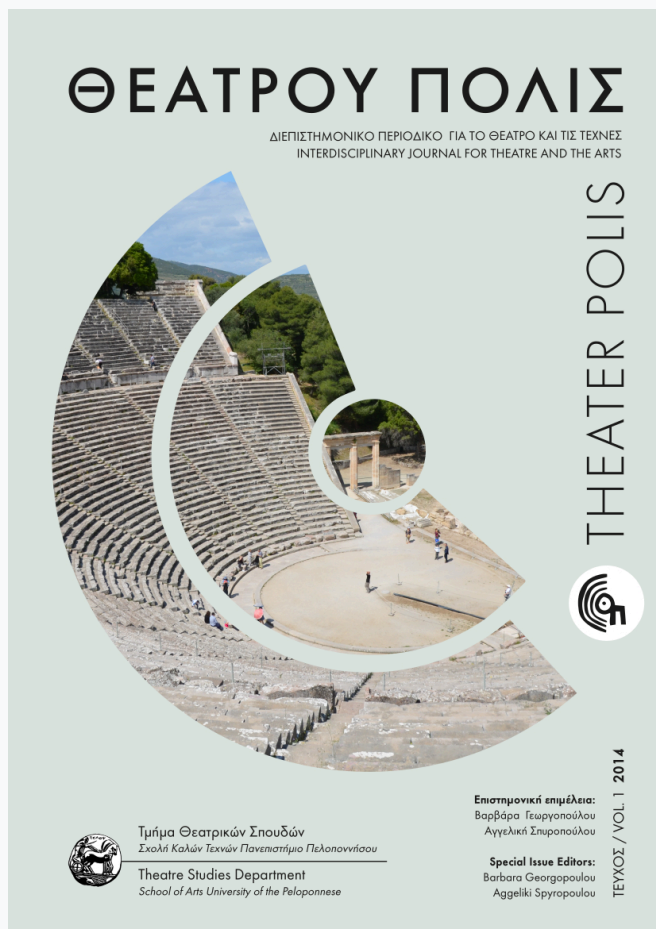

Θεάτρου Πόλις. Διεπιστημονικό περιοδικό για το θέατρο και τις τέχνες

Τεύχος 1 (2014) ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΣΤΟ ΘΕΑΤΡΟ ΚΑΙ ΤΙΣ ΠΑΡΑΣΤΑΤΙΚΕΣ ΤΕΧΝΕΣ

Οι κλασικές μυθολογίες του Φρόντ: Τραγωδία και Ψυχανάλυση

RACHEL BOWLBY

Βιβλιογραφική αναφορά:

BOWLBY, R. (2023). Οι κλασικές μυθολογίες του Φρόντ: Τραγωδία και Ψυχανάλυση. *Θεάτρου Πόλις. Διεπιστημονικό περιοδικό για το θέατρο και τις τέχνες*, 108–130. ανακτήθηκε από <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/theatropolis/article/view/34566>

RACHEL BOWLBY

Πανεπιστήμιο του Πρίνστον

**Οι κλασικές μυθολογίες του Φρόντ:
Τραγωδία και Ψυχανάλυση¹**

Στο γυμνάσιο ο Φρόντ ειδικεύθηκε στα αρχαία ελληνικά και λατινικά παράλληλα με τις θετικές επιστήμες. Καθ'όλη τη διάρκεια της ζωής του διατηρούσε αμείωτο ενδιαφέρον για την αρχαιότητα και τη μυθολογία και το πιο διάσημο εύρημα με το οποίο συνδέεται το όνομά του (το Οιδιπόδειο σύμπλεγμα) προέρχεται από μια ελληνική τραγωδία. Το δοκίμιο που ακολουθεί διερευνά τις ποικίλες χρήσεις της ελληνικής και λατινικής λογοτεχνίας και μυθολογίας στο έργο του. Επικεντρώνεται ιδιαίτερα στο τρόπο που χρησιμοποίησε τον Θηβαϊκό μυθολογικό κύκλο (και την Σοφόκλεια τραγωδία *Οιδίπους τύραννος*), αλλά εξετάζει επίσης το τρόπο με τον οποία μια συγκαιρινή του επανερμηνεία της Αριστοτελικής κάθαρσης διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στην επινόηση της ψυχαναλυτικής «θεραπείας δια του λόγου».

Λέξεις-κλειδιά: Φρόντ, Οιδίπους, ελληνική τραγωδία, ψυχανάλυση, Νίτσε

Εισαγωγή

Πάνω από εκατό χρόνια πριν, ο Φρόντ δημιούργησε μια νέα μυθολογία, αναθεωρώντας μια παλαιότερη: Ο Οιδίπους, ο οποίος στη Σοφόκλεια τραγωδία υπήρξε ο θρυλικός αυτουργός συγκλονιστικών εγκλημάτων, αναδείχθηκε από τον Φρόντ ως ο «Καθένας». Η ιστορία του, που

¹ Το κείμενο της Rachel Bowlby αποτελεί τη δημόσια διάλεξη που πραγματοποίησε ως προσκεκλημένη καθηγήτρια του Τμήματος Θεατρικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου στις 3 Απριλίου 2012, στο Βουλευτικό Ναυπλίου σε συνεργασία με το Δήμο Ναυπλιέων και συντονισμό της Αγγελικής Σπυροπούλου. Η ομιλία βασίζεται στην πρόσφατη μελέτη της με τίτλο, *Freudian Mythologies: Greek Tragedy and Modern Identities*, Oxford University Press, Οξφόρδη, 2007.

εμπεριέχει αιμομιξία και πατροκτονία, αναπαριστούσε κατά τον Φρόνυτ την εκπλήρωση καθολικών και απωθημένων επιθυμιών της παιδικής ηλικίας. Το Οιδιπόδειο σύμπλεγμα – που εμπλέκει το παιδί, τη μητέρα και τον πατέρα- άρμοζε στις πυρηνικές οικογένειες του μέσου του εικοστού αιώνα. Όμως, έναν αιώνα αργότερα από την άφιξη του ψυχαναλυτικού Οιδίποδα, φαίνεται πως η σύγχρονη ζωή έχει αλλάξει πολύ. Έχουν μεταβληθεί τα τυπικά σχήματα οικογένειας και οι κανόνες των σεξουαλικών κλίσεων, ενώ οι όροι της έμφυλης διαφοράς έχουν υποστεί σημαίνουσες τροποποιήσεις, τόσο σε βιολογικό όσο και σε κοινωνικό επίπεδο. Σήμερα, είναι δυνατόν να επιλέξει κανείς να ζήσει ζωές που οι πρώτοι ασθενείς της ψυχανάλυσης ούτε καν θα μπορούσαν να ονειρευτούν. Είναι δυνατόν να εκφραστούν διαφορετικά προβλήματα και απολαύσεις, και μπορεί κανείς να απορρίψει, να ανακαλύψει ή να αναζητήσει διαφορετικούς εαυτούς. Στις συνηθισμένες ιστορίες των σημερινών ανθρώπων έχουν ενταχθεί νέα είδη ταυτότητας που δεν έχουν αναπαρασταθεί ή δεν μπορούσαν να αναπαρασταθούν προηγουμένως, ενώ άλλες ιστορίες ταυτότητας έχουν πλέον καταλήξει απηρχαιωμένες. Βιογραφικές αφηγήσεις που παλαιότερα θα φάνταζαν ασύλληπτες ή απίθανες έχουν τώρα αποκτήσει την εγκυρότητα μιας εντελώς πιστευτής και πιθανής ιστορίας.

Η έρευνά μου ακολουθεί δύο φροϋδικές διαδρομές με σκοπό να εξετάσει τις σημερινές περιπλοκές της ταυτότητας. Πρώτον, παρακολουθεί την επιστροφή του Φρόνυτ στις ελληνικές τραγωδίες –τον Οιδίποδα και άλλες–, που πλέον μπορεί να εμφανίζονται εντελώς διαφορετικές υπό το πρίσμα των σημερινών εξελίξεων σε ζητήματα οικογένειας και σεξουαλικότητας. Και δεύτερον, επανεξετάζει τις ίδιες τις θεωρίες του Φρόνυτ υπό αυτές τις νεότερες προοπτικές, επισημαίνοντας διαφορετικές όψεις της αφήγησής του ως προς το πώς αναπτύσσονται τα παιδιά και αλλάζουν (ή δεν αλλάζουν) οι άνθρωποι. Και τα δύο είδη μυθολογίας, η κλασική και η θεωρητική, είναι δυνατόν να διαφωτίσουν, μέσα από τη διαφορά τους, ορισμένες ιστορίες που διαμορφώνουν τον σύγχρονο κόσμο μας με τις διαδοχικές οικογένειες, πολλαπλές σεξουαλικότητες και τις νέες τεχνολογίες αναπαραγωγής.

Οι κλασικές μυθολογίες του Φρόνυτ

Μέσα από ορισμένες περίφημες σελίδες στο έργο του *Η ερμηνεία των ονείρων*, ο Φρόνυτ μετέτρεψε τον μύθο μιας και μόνης ελληνικής τραγωδίας σε ένα παγκόσμιο πρότυπο ανθρώπινης εμπειρίας: σε τυπική ιστορία. Το Οιδιπόδειο σύμπλεγμα έγινε ο ακρογωνιαίος λίθος της ψυχαναλυτικής θεωρίας. Η υποδειγματική αυτή αφήγηση των

χαρακτηριστικών συναισθηματικών σχηματισμών της πρώιμης παιδικής ηλικίας θεωρήθηκε πως απηχεί γεγονότα της αρχαίας ιστορίας της ανθρωπότητας. Ο Οιδίποδας δεν ήταν κάτι το μοναδικό. Κάθε ανθρώπινο ον είναι προορισμένο να ακολουθήσει μια παρόμοια ιστορία στην αρχή της ζωής του χωρίς επιλογή: «πιθανόν να ήταν η μοίρα όλων μας [Uns allen vielleicht war es beschieden] να κατευθύνουμε τις πρώτες σεξουαλικές μας ορμές προς την μητέρα μας και τα πρώτα δολοφονικά αισθήματα μίσους προς τον πατέρα μας». ²

Ο Φρόντ έδωσε μια εντελώς διαφορετική ερμηνεία στον θρύλο του Οιδίποδα, μετατρέποντάς τον σε ένα κοινό μοτίβο σύμφωνα με το οποίο κάθε άτομο μπορεί και οφείλει να «αναγνωρίσει» ένα ένοχο, επί μακρόν απωθημένο κομμάτι του εαυτού του.

Ιδού κάποιος που εκπλήρωσε τις αρχέγονες [urzeitliche] επιθυμίες της παιδικής μας ηλικίας, και απομακρυνόμαστε από εκείνον [schaudern wir zurück] με όλη τη δύναμη της απώθησης, η οποία έχει από τότε καταπνίξει αυτές τις επιθυμίες μέσα μας [in unserem Innern]. Καθώς ο ποιητής αποκαλύπτει την ενοχή του Οιδίποδα, ξετυλίγοντας το παρελθόν, μας αναγκάζει ταυτόχρονα να αναγνωρίσουμε και τις δικές μας ενδόμυχες σκέψεις [nötigt er uns zur Erkenntnis unseres eigenen Innern], στις οποίες οι ίδιες αυτές ορμές εξακολουθούν να υπάρχουν, παρότι είναι απωθημένες.³

Η τραγωδία του Οιδίποδα είναι η «δική» μας τραγωδία. Το σύγχρονο κοινό είναι αναγκασμένο να «αναγνωρίσει» τη σχέση των παιδικών του ορμών με τη μοίρα του Οιδίποδα και ο Φρόντ παρουσιάζει την υπόθεσή του όχι σαν μια νέα θεωρία, αλλά σαν κάτι που πρέπει να αναγνωριστεί ως «παγκόσμια» αλήθεια. Όπως υποστηρίζει ο Terence Cave υπάρχουν πολλές κινήσεις που μπορούν να αμφισβητηθούν στο επιχείρημα του Φρόντ.⁴ Τα πάντα υπάγονται σε μια και μόνο ιστορία διαβίβασης που

² Sigmund Freud, *Die Traumdeutung*, στο *Gesammelte Werke* (1951–87) Fischer Taschenbuch Verlag, Φρανκφούρτη, 1999, ii-iii, σ. 269. [Η απόδοση των παραθεμάτων από κείμενα του Φρόντ είναι της μεταφράστριάς]. Η χρήση του αορίστου χρόνου στο γερμανικό πρωτότυπο (ήταν η μοίρα) ενισχύει την αίσθηση της αρχαίας καταδίκης, που εμφανίζεται ως κατάρα στον οίκο των Λαβδακιδών στο σοφόκλειο έργο.

³ Στο ίδιο.

⁴ Terence Cave, *Recognitions: A Study in Poetics*, Oxford University Press, Οξφόρδη, 1988, σ. 162-7. Στη μελέτη του *A Compulsion for Antiquity: Freud and the Ancient World* (Cornell University Press, Νέα Υόρκη, 2005), ο Richard H. Armstrong προσφέρει μια πιο συναινετική εξήγηση της καθολικοποίησης της ιστορίας του Οιδίποδα από τον

εκτείνεται από τον Φρόνυτ ως τον Σοφοκλή, στον οποίο αποδίδεται και ο χαρακτηρισμός του πρώτου φροϊδικού (παρότι, όπως και ο Οιδίποδας, δεν γνώριζε τι έκανε). Όλοι οι ενδιαμέσοι ερμηνευτές παραγκωνίζονται. Ο Οιδίποδας γίνεται Οιδιπόδειος και ψυχαναλυτικός, με τον ίδιο τρόπο που και ο Σοφοκλής, αν και υπό μία έννοια τιμάται, από την άλλη υποβιβάζεται σε έναν δευτερεύοντα ρόλο «παροχέα» τεκμηρίων της θεωρίας του Φρόνυτ, η οποία ουσιαστικά παρουσιάζεται ως αναγνώριση και όχι απλώς ως υπόθεση.⁵

Εκείνο που ο Φρόνυτ διακηρύσσει ως πνευματικό του επίτευγμα, επικαλείται ένα ακόμα σημαντικό μοτίβο στον μύθο του Οιδίποδα, το οποίο δεν μνημονεύεται στο χωρίο από την *Ερμηνεία των ονείρων*. Αυτό το μοτίβο είναι η διάσωση της Θήβας από τον λοιμό, χάρη στην επίλυση του αινίγματος της Σφίγγας από τον Οιδίποδα. Με την δική του «αναγνώριση» του νοήματος του μύθου, ο Φρόνυτ με τη σειρά του απαντά στον γρίφο της ανθρωπίνης ύπαρξης με έναν νέο τρόπο και ισχυρίζεται πως το κάνει μιας δια παντός, για το παρελθόν, το παρόν και το μέλλον. Η ταύτισή του με τον Οιδίποδα ως πνευματικό και πολιτισμικό ήρωα, φαίνεται πως αποτελεί ένα ισχυρό στοιχείο στην έλξη του προς τον μύθο αυτό. Στη βιογραφία του Φρόνυτ, ο Έρνεστ Τζόουνς [Ernest Jones] αναφέρει τον τρόπο με τον οποίο αντέδρασε ο Φρόνυτ όταν στα πενήντα γενέθλιά του, το 1906, τού δόθηκε ένα μενταγιόν με την επιγραφή ενός στίχου από τον Οιδίποδα σχετικού με την επίλυση του αινίγματος.⁶ Σύμφωνα με την ιστορία αυτή, ο Φρόνυτ ταράχθηκε, επειδή ως νεαρός είχε φαντασιωθεί ότι κάποια μέρα θα τον τιμούσαν με μία προτομή, που θα είχε χαραγμένη την ίδια ακριβώς φράση: «Εκείνος που

Φρόνυτ: «Η αντίδραση του σύγχρονου κοινού αποδεικνύει πόσο συναφές είναι αυτό το αρχαίο υλικό στις πολύ μοντέρνες ψυχολογικές του ανησυχίες, ενώ η παλαιότητα του μύθου επιβεβαιώνει την ιδέα ότι κάτι αρχέγονο, βαθιά ανθρώπινο και καθολικά ισχύον θα πρέπει να περιέχεται στην πλοκή του, κάτι που [ο Φρόνυτ] θα επιχειρήσει να ξεδιαλύνει για πρώτη φορά στην ιστορία» (48).

⁵ Στη μελέτη του, *The Psychoanalytic Theory of Greek Tragedy* (Yale University Press, Νιού Χέιβεν, 1992), ο C. Fred Alford αντιπαραβάλλει πρότυπα ηθικής υποκειμενικότητας, που απαντούν στις τραγωδίες με αντίστοιχα υποδείγματα ψυχαναλυτικής προσέγγισης (υπαρξιστικής, αντικειμενότητας σχέσεων, και λακανικής). Ο Alford ορθά αναγνωρίζει την έμφαση στους οικογενειακούς δεσμούς έναντι της ατομικής ευθύνης, ως ένα σημείο τομής μεταξύ τραγωδίας και ψυχανάλυσης. Όμως, τούτη η θεώρηση της τραγικής — και ανθρωπίνης συνθήκης — ως συνθήκη «ευθύνης δίχως ελευθερία», επαναφέρει την έμφαση στον ατομικό εαυτό.

⁶ Ernest Jones, *Sigmund Freud: Life and Work*, τ. 2, Hogarth Press, Λονδίνο, 1956, σ. 15. Για την ιστορία την ίδια ως «ψυχαναλυτική παραβολή», πρβλ. Peter L. Rudnytsky, *Freud and Oedipus*, Columbia University Press, Νέα Υόρκη, 1987, σ. 4-6.

γνώριζε το διάσημο αίνιγμα και ήταν ο πιο ισχυρός από όλους τους άνδρες» [«ὄς τὰ κλείν' αἰνίγματ' ἦδει καὶ κράτιστος ἦν ἀνὴρ», στ. 1524-1525]. Οι λέξεις αναφέρονται σε πέντε στίχους πριν από το τέλος του έργου, όταν, μετά τη λύση του δράματος κατά την οποία ο Οιδίποδας έχει χάσει τη δύναμή του και έχει αποκαλυφθεί ως ένας άνθρωπος που δεν γνώριζε, ο Χορός κάνει ένα γενικό σχόλιο για τη μεταβλητότητα της ανθρώπινης τύχης.

Ο Φρόντ παραθέτει τον συγκεκριμένο στίχο μαζί με ορισμένους άλλους από την Έξοδο του Χορού, λέγοντας πως το σχόλιο αυτό «αποτελεί μια προειδοποίηση [Mahnung] προς εμάς και την υπερηφάνειά μας». Κατά την άποψή του, η δύναμη του μύθου δεν πηγάζει από τον υπαινιγμό του σχετικά με τη μεταβλητότητα της ανθρώπινης τύχης, ούτε και από μια γενική και σχετικά αφηρημένη ένταση ανάμεσα στο (αναπόφευκτο) πεπρωμένο και τις επιθυμίες του (ανίσχυρου) ατόμου, αλλά μάλλον από τα υποτιθέμενα ιδιοσυγκρασιακά και σκανδαλώδη στοιχεία της ίδιας της ταραχώδους ιστορίας του Οιδίποδα: της αιμομιξίας και της πατροκτονίας. Για μία ακόμη φορά, η «αναγνώριση» προκύπτει ως επιβεβαίωση:

Αν ο Βασιλιάς Οιδίποδας μπορεί να συγκλονίσει ένα σύγχρονο ακροατήριο ακριβώς όπως και τους συγκαιρινούς τους Έλληνες, τότε μία μόνο εξήγηση μπορεί να υπάρξει, ότι δηλαδή η επίδραση της Ελληνικής τραγωδίας δεν έγκειται στην αντίθεση ανάμεσα στην μοίρα και την ανθρώπινη θέληση, αλλά μάλλον στην ιδιαίτερη φύση του υλικού, με την οποία υποδεικνύεται η αντίθεση αυτή.⁷

Ο Φρόντ αναφέρει τον Άμλετ ως υποστηρικτικό παράδειγμα, σύμφωνα με το οποίο «η διαφοροποιημένη μεταχείριση του ίδιου υλικού αποκαλύπτει όλη τη διαφορά της πνευματικής ζωής αυτών των δύο τόσο διαφορετικών εποχών του πολιτισμού: την εγκόσμια κυριαρχηση της απώθησης στη συναισθηματική ζωή της ανθρωπότητας.»⁸

Αν αφήσουμε κατά μέρος τη συγκεκριμένη ερμηνεία του έργου του Σαίξπηρ (σύμφωνα με την οποία η ανικανότητα του Άμλετ να εκδικηθεί τον θάνατο του πατέρα του οφείλεται σε μια υποσυνείδητη ταύτιση με τον θείο του ο οποίος παντρεύεται τη μητέρα του, κάτι που πιθανώς επιθυμεί ο ίδιος), εκ πρώτης όψεως φαίνεται η ιστορία του Οιδίποδα να παρέχει ένα πρότυπο με ιστορικές παραλλαγές, παρότι κι αυτό εντάσσονται στην ίδια καθολικευτική και μονόδρομη αφήγηση: αυτή της «εγκόσμιας

⁷ Freud, *Die Traumdeutung*, ό.π., σ. 269. Στο γερμανικό πρωτότυπο είναι ο «König Ödipus» [ο Οιδίπους Τύραννος] ως πρόσωπο εκείνο που συγκινεί το κοινό.

⁸ Στο ίδιο, σ. 271.

κυριάρχησης της απώθησης στη συναισθηματική ζωή της ανθρωπότητας», που αναφέρεται παραπάνω. Ωστόσο, στην πραγματικότητα, το παράδειγμα λειτουργεί απλώς ενισχυτικά στον ισχυρισμό για την καθολικότητα του οιδιπόδειου συμπλέγματος, το οποίο έφερε στην επιφάνεια ο Οιδίποδας εναργώς, ενώ «στον Άμλετ παραμένει απωθημένο». ⁹ Η αρχαία ελληνική περίοδος συνιστά την παιδική ηλικία του πολιτισμού, που με την Αναγέννηση έχει εξελιχθεί σε απωθημένη ωριμότητα – και σήμερα, όπως υποστήριξε αλλού ο Φρόυντ, έχει μετεξελιχθεί σε μια υπέρ-απωθημένη νεωτερικότητα. Χρειάζεται η ψυχανάλυση, ώστε να ξεσκεπάσει τα στρώματα της απώθησης ή μυθοποίησης και να αποκαλύψει την υποκείμενη Οιδιπόδεια πραγματικότητα: ο μύθος είναι πραγματικός.

Η στρατηγική επινόησης ενός υποτιθέμενου ιστορικού επιχειρήματος για να επιβεβαιώσει τη δι-ιστορική εγκυρότητα της ψυχαναλυτικής δυναμικής προοιωνίζεται τη θεωρητική μετατόπιση του Οιδιπόδειου συμπλέγματος από την ατομική βιογραφία στην ανθρώπινη εξέλιξη ευρύτερα. Αυτό ακριβώς επιχείρησε ο Φρόυντ στη μελέτη του, *Τοτέμ και Ταμπού* (1910). Μία υποσημείωση που προστέθηκε στην έκδοση της *Ερμηνείας των ονείρων* του 1914 γράφει ότι «ύστερες μελέτες κατέδειξαν ότι το «Οιδιπόδειο σύμπλεγμα», το οποίο για πρώτη φορά αναφέρθηκε στις ανωτέρω παραγράφους... είναι ύψιστης σημασίας για τη διαφώτιση της ιστορίας της ανθρώπινης φυλής και της εξέλιξης της θρησκείας και της ηθικής». ¹⁰ Πέραν των ονείρων που αναλύονται στην *Ερμηνεία των ονείρων*, στο *Τοτέμ και Ταμπού* ο Φρόυντ υποστήριξε ότι μια αληθινή πράξη πατροκτονίας, που δεν διαπράχθηκε από ένα άτομο μόνο, όπως στην περίπτωση του Οιδίποδα, αλλά από μια ομάδα αδελφών, επέφερε την πρώτη σημαντική αλλαγή στο κοινωνικό καθεστώς. Η εκδίωξη του τύραννου υπέρ μιας αδελφικής συλλογικότητας σκιαγραφεί τη μετάβαση σε πιο προχωρημένες και ψυχολογικά πιο περίπλοκες μορφές οργάνωσης.

Στη συνέχεια ο Φρόυντ μεταβαίνει στα συμπεράσματα, τα οποία είναι το ίδιο κατηγορηματικά με τους ισχυρισμούς του στην *Ερμηνεία των ονείρων*:

Ως συμπέρασμα αυτής της εξαιρετικά συμπυκνωμένης έρευνας, θα ήθελα να επιμείνω στο ότι το αποτέλεσμα της δείχνει ότι οι απαρχές της θρησκείας, της ηθικής, της κοινωνίας και της τέχνης συγκλίνουν στο Οιδιπόδειο σύμπλεγμα. Η παραπάνω πεποίθηση ευρίσκεται σε πλήρη συμφωνία με τα ψυχαναλυτικά ευρήματα

⁹ Στο ίδιο.

¹⁰ Στο ίδιο, σ. 270.

[Feststellung], σύμφωνα με τα οποία το ίδιο σύμπλεγμα συνθέτει τον πυρήνα [Kern] όλων των νευρώσεων – στο πλαίσιο των μέχρι τώρα γνώσεών μας. Αυτό που αποτελεί την πιο εντυπωσιακή αποκάλυψη [eine große Überraschung] είναι ότι τα προβλήματα κοινωνικής ψυχολογίας μπορούν επίσης να επιλυθούν στην βάση ενός και μόνο συγκεκριμένου σημείου [eine einzigen konkreten Punkte]– τη σχέση του άνδρα με τον πατέρα του.¹¹

Έτσι, ακόμα και πριν τον Οιδίποδα του Σοφοκλή, η ιστορία είναι Οιδιπόδεια. Παρόμοια με το χωρίο από την *Ερμηνεία των ονείρων*, ένα εύρημα επεκτείνεται στη μέγιστη δυνατή εμβέλεια του, από την ατομική ψυχολογία του καθενός μας –το πεδίο των ονείρων–, σε ολόκληρη την ιστορία της ανθρωπότητας. Μία ιστορία χωρά όλες τις άλλες και η καθαρή της μορφή εντοπίζεται στην ελληνική τραγωδία και, ειδικότερα, μόνο σε μία ελληνική τραγωδία.

Εντούτοις, ακόμα και σε σχέση με την υποτιθέμενα καθολική ύπαρξη των οιδιπόδειων ορμών, συναντούμε έναν περιστασιακό ισχυρισμό ότι μια πιο εντοπισμένη και ιδιαίτερη πραγματικότητα μπορεί να διαμορφώσει τα αισθήματα του παιδιού –μια πραγματικότητα που προέρχεται από τους ίδιους τους γονείς. Στις *Εισαγωγικές διαλέξεις για την ψυχανάλυση*, ο Φρόυντ λέει: «Παρεμπιπτόντως, κατά το οιδιπόδειο σύμπλεγμα είναι συχνό τα παιδιά να αντιδρούν σε κάποιο ερέθισμα [Anregung] που προέρχεται από τους γονείς τους, οι οποίοι συνήθως οδηγούνται σε προτιμήσεις βάσει της έμφυλης διαφοράς, με αποτέλεσμα ο πατέρας να επιλέγει την κόρη και η μητέρα το γιο σαν το αγαπημένο παιδί τους ή, στην περίπτωση ενός ψυχραμένου [Erkaltung] γάμου, το παιδί να λειτουργεί σαν υποκατάστατο για το αντικείμενο της αγάπης που έχει χάσει την αξία του [zum Ersatz für das entwertet Liebesobjekt].¹² Στην περίπτωση αυτή, οι ετεροφυλοφιλικές ιδιαιτερότητες των ίδιων των γονέων ή πιθανόν η εύθραυστη κατάσταση της σχέσης τους ενεργοποιούν το σύμπλεγμα. Δηλαδή είναι αποτέλεσμα ενδεχομενικών και πραγματικών καταστάσεων. Την ίδια άποψη εκφράζει ο Φρόυντ και στη Διάλεξη XXI: «οφείλουμε να προσθέσουμε ότι συχνά οι ίδιοι οι γονείς ασκούν καθοριστική επίδραση στην αφύπνιση του Οιδιπόδειου συμπλέγματος του παιδιού, καθοδηγούμενοι και οι ίδιοι από την σεξουαλική έλξη. Έτσι, εκεί όπου υπάρχουν πολλά παιδιά ο πατέρας θα δείξει ιδιαίτερη αδυναμία προς την κορούλα του και η μητέρα προς τον γιο

¹¹ Sigmund Freud, *Totem und Tabu*, στο *Gesammelte Werke*, ό.π., ix, σ. 188.

¹² Sigmund Freud, 'Archaische Züge und Infantilismus des Traumes', *Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse*, *Gesammelte Werke*, ό.π., xi, σ. 212. Διάλεξη XIII.

της.»¹³ Μάλιστα, τείνει να υποστηρίξει ότι πρόκειται για πιθανότατα «καθοριστική» [entscheidenden] επίδραση, κάτι το οποίο, ωστόσο, δείχνει να παίρνει πίσω στην επόμενη πρόταση: «Όμως η αυθόρμητη φύση του Οιδιπόδειου συμπλέγματος στα παιδιά δεν μπορεί να κλονιστεί [erschüttert] σοβαρά ούτε και από αυτόν τον παράγοντα».¹⁴ Στο παρόν χωρίο, εκείνο που δεν πρέπει να κλονιστεί είναι η πίστη στην αυθόρμητη και καθολική φύση του ίδιου του Οιδιπόδειου συμπλέγματος. Οι πραγματικές συνθήκες μιας συγκεκριμένης οικογενειακής μονάδας δεν επιτρέπεται να έχουν καθοριστική σημασία. Είναι επίσης σημαντικό στην προκειμένη περίπτωση ότι η ενόρμηση κατευθύνεται από πάνω προς τα κάτω και όχι αντίστροφα: οι γονείς είναι που προκαλούν το οιδιπόδειο. Με το να διατηρεί την ύπαρξη της επιθυμίας στην πλευρά των παιδιών κυρίως, ο Φρόντ ενισχύει τον ισχυρισμό του σχετικά με τον εγγενή της χαρακτήρα: καμία εγκόσμια επίδραση δεν θεωρείται πως παρεμβαίνει στη δημιουργία της.

Τραγωδία και Θεραπεία

Πέρα από τις θεματικές της αιμομιξίας και της πατροκτονίας και την αποκλειστική επικέντρωση στις σχέσεις πατρός-υιού στο *Τοτέμ και Ταμπού*, υπάρχει μια ακόμη αρκετά διαφορετική αιτιολόγηση της εστίασης του Φρόντ στον *Οιδίποδα* του Σοφοκλή στο βιβλίο του *Η Ερμηνεία των ονείρων*. Υποστηρίζει ότι η κίνηση του δράματος, η σταδιακή κορύφωση και οι «σκόπιμες καθυστερήσεις» πριν το τέλος «μπορούν να παρομοιαστούν με τη εργασία της ψυχανάλυσης». Η σύγκριση αυτή αναφέρεται απλώς παρενθετικά στο τέλος της περίληψης της ιστορίας του *Οιδίποδα* από τον Φρόντ. Ωστόσο, αξίζει τον κόπο να επιμείνουμε λίγο σε αυτήν, καθώς είναι ενδεικτική πολλών πραγμάτων.

Πρώτον, ως μορφικό στοιχείο της τραγωδίας η έντονη «στιχομυθία» κατά την οποία δύο χαρακτήρες απαγγέλλουν έναν στίχο ο καθένας εναλλάξ, αποτελεί ιδανικό σκηνικό για μια λεκτικού τύπου επίλυση [dénouement] του δράματος. Ο Φρόντ χρησιμοποιεί μία δική του εκδοχή στιχομυθίας όταν αναφέρεται σε περιπτώσεις ασθενών, αναπαράγοντας την πορεία προς την τελική κορύφωση ως ένα σημείο σύγκρισης ανάμεσα στην ψυχανάλυση και την τραγωδία. Δεύτερον, τόσο η τραγωδία όσο και η θεραπεία διέπονται από μορφικές συμβάσεις. Και στις δύο περιπτώσεις υπάρχουν αυστηρά χρονοδιαγράμματα: θεραπευτικές συνεδρίες οι οποίες αν και τυπικά διαρκούν «μία ώρα», συνήθως δεν ξεπερνούν τα πενήντα

¹³ Freud, «Libidoentwicklung und Sexualorganisationen», στο ίδιο, σ. 345-6. Διάλεξη XXI.

¹⁴ Στο ίδιο.

λεπτά. Οι παραστάσεις τραγωδίας από την άλλη διαρκούν περίπου μία ώρα και τριάντα λεπτά μέσα στην οποία η δράση που εκτυλίσσεται αναφέρεται σε μία μόνο ημέρα. Και τέλος, άλλο ένα σημείο συσχέτισης είναι ότι τόσο οι ηθοποιοί στην τραγωδία όσο και οι συμμετέχοντες σε μια θεραπευτική συνεδρία παίζουν ρόλους, οι οποίοι διαδραματίζονται σε ένα περιβάλλον που διαχωρίζεται από την αληθινή ζωή τους. Οι ρόλοι αυτοί είναι γνωστοί και προδιαγεγραμμένοι στην περίπτωση του δράματος. Η ψυχανάλυση ενέχει την αναπαραγωγή από την πλευρά του ασθενούς γνώριμων ρόλων, καθώς αντιμετωπίζει τη συνειδητή «αποχή» του ψυχαναλυτή από τους ρόλους που παίζει ο ίδιος στην καθημερινή του ζωή. Το ιδεώδες είναι ο ασθενής να αντιληφθεί κάποια στιγμή τους μηχανικούς τρόπους με τους οποίους σχετίζεται με τους άλλους ανθρώπους, αναγνωρίζοντας τους ρόλους που παίζει αυθόρμητα σε σχέση με αυτόν τον ακαθόριστο συνομιλητή.

Τόσο η τραγωδία όσο και η θεραπεία εμπλέκουν υψηλότερες συναισθηματικές κλίμακες από εκείνες που συνήθως βιώνουμε στην καθημερινή μας ζωή, αποκλείοντας ωστόσο οτιδήποτε θεωρείται σε διαφορετικά συμφραζόμενα ως πραγματική δράση. Η θεραπεία συνίσταται σε λόγια και τα συναισθήματα που τα συνοδεύουν-- δεν υπάρχει άλλη δράση. Στην ελληνική τραγωδία οι βίαιες πράξεις γενικά δεν παρουσιάζονται επί σκηνής, απλώς αποδίδονται στους χαρακτήρες σε κάποια άλλη στιγμή από τους άλλους (αγγελιαφόρους). Οι λέξεις αποκτούν ισχυρό ρόλο, κάτι που γνώριζαν πολύ καλά οι Έλληνες πολίτες του 5ου αιώνα π.Χ.. Οι ίδιοι οι χαρακτήρες της τραγωδίας σχολιάζουν τη δύναμη της γλώσσας ως προς το να επιφέρει καλά ή κακά αποτελέσματα. Οι λέξεις παρουσιάζονται θετικά ως υποκατάστατα του πολέμου ή ως δικαιότερος τρόπος επίλυσης κάποιας διαφωνίας. Το θέατρο, το οποίο παρακολουθούσαν οι περισσότεροι ενήλικες άνδρες πολίτες, προσομοίαζε στα δικαστήρια και τη συνέλευση ως χώρων, στους οποίους η εκφώνηση λόγου απαιτούσε ιδιαίτερη ικανότητα. Οι τραγικοί χαρακτήρες είναι ρήτορες και πολιτικοί, και, παρόμοια, οι νομικοί συνήγοροι και οι στρατιωτικοί ή πολιτικοί ηγέτες έκαναν χρήση δραματικών τεχνικών, που υιοθετούσαν από την τακτική παρακολούθηση των δραμάτων ως θεατές.

Στην ψυχαναλυτική θεραπεία, όπως και στο δράμα, οι λέξεις έχουν απτά αποτελέσματα, καθώς μία συνομιλία ανάμεσα σε δύο άτομα στο παρόν μπορεί να μεταμορφώσει την αντίληψη του ασθενούς ως προς το ποιος είναι και ποιος υπήρξε, ή το ποια είναι η σημασία των πράξεων και εμπειριών του κατά το παρελθόν. Ακριβώς αυτό συμβαίνει και στον *Οιδίποδα Τύραννο*. Μέσω του διαλόγου και μόνον, η ταυτότητα και η ιστορία ενός ατόμου αποδεικνύεται πολύ διαφορετική από ό,τι πίστευε ο ίδιος. Ακριβώς προτού τη σύγκριση που κάνει ο Φρόυντ με την πρακτική

της ψυχανάλυσης, παραθέτει δύο στίχους, οι οποίοι υποδεικνύουν την ομοιότητα αυτή χωρίς να την κάνουν ρητή. Περιγράφει την κατάσταση στην αρχή του έργου όταν διαδίδεται (από «αγγελιαφόρους», λέει ο Φρόνυτ, ενώ είναι από τον Κρέοντα στο έργο) ότι πρέπει να βρεθεί ο δολοφόνος του Βασιλιά Λαΐου, ο οποίος σκοτώθηκε πολλά χρόνια προηγουμένως, ώστε να παύσει η εξολόθρευση της πόλης της Θήβας από τον λοιμό: «οἱ δ' εἰσὶ ποῦ γῆς; ποῦ τόδ' εὔρεθήσεται ἵχνος παλαιᾶς δυστέκμαρτον αἰτίας;» (στ. 109-10). Ο *Οιδίπους Τύραννος*, όπως και η ψυχανάλυση, ιχνηλατεί το έδαφος προ πολλού ξεχασμένων ιστοριών ή σημαδιών, η σημασία των οποίων μπορεί πλέον να αποδοθεί με λέξεις για πρώτη φορά. Καμία άλλη ελληνική τραγωδία που έχει διασωθεί δεν κάνει κάτι παρόμοιο.

Ξαναγράφοντας τους μύθους

Ο *Οιδίπους* του Σοφοκλή είναι μοναδικός γιατί δραματοποιεί τη διερεύνηση ενός παρελθόντος συμβάντος και την ανάκληση μιας παλαιάς ιστορίας, η οποία μεταβάλλει την κατανόηση της παρούσας κατάστασης. Αλλά αυτό το διακριτικό χαρακτηριστικό του *Οιδίποδα* επισείει την προσοχή μας σε ένα διαφορετικό γνώρισμα, κοινό σε όλες τις ελληνικές τραγωδίες, δηλαδή, ότι αυτές είναι πάντοτε ανα-δραματοποιήσεις μύθων που είναι ήδη οικείες στα ακροατήρια (και όχι πρωτογενείς δημιουργίες των συγγραφέων τους). Τα ακροατήρια των τραγωδιών γνώριζαν προκαταβολικά το περιεχόμενο της εξιστόρησης που θα παρακολουθούσαν. Το ενδιαφέρον εστιαζόταν στην ιδιαίτερη ερμηνεία που θα προσέφερε ο δραματουργός. Ο Αριστοτέλης όριζε τη τραγωδία ως αναπαράσταση ή μίμηση μιας πράξης. Με τυπικούς όρους, η τραγωδία είναι πάντοτε η αναπαράσταση μιας αναπαράστασης – ενός μύθου, και συνεπώς δύο φορές απομακρυσμένη από μια υποθετική πρωταρχική δράση.

Κατά κάποιο τρόπο, αυτό είναι πολύ διαφορετικό από αυτό που συμβαίνει στις νεότερες μορφές λογοτεχνίας, όπου προσδοκούμε, αντίθετα, η ιστορία να είναι ανοίκεια ή «καινοφανής». Ενώ στην τραγωδία ανακυκλώνονται οι ίδιες ιστορίες ξανά και ξανά, στη νεότερη λογοτεχνία υιοθετείται η αντίληψη ότι τα συμβάντα, και πιθανόν οι χαρακτήρες επίσης, αναπαρίστανται για πρώτη φορά. Εντούτοις, από άλλες απόψεις η διαφορά δεν είναι τόσο μεγάλη. Τα λογοτεχνικά έργα τείνουν να παραμένουν εντός αναγνωρίσιμων ειδολογικών μορφών, οι οποίες χαρακτηρίζονται από ιδιαίτερα είδη γλώσσας, δομή της πλοκής και ψυχολογικά προφίλ των χαρακτήρων. Μετά από λίγο, οι αναγνώστες (ή τα ακροατήρια) γνωρίζουν αδρομερώς τι να περιμένουν από το κάθε

επιμέρους είδος. Και υπάρχει ένα είδος σύγχρονης μυθοπλαστικής αναπαράστασης, η οποία συγγενεύει με τη τραγωδία, τουλάχιστον σε κάποιες πτυχές της. Οι βρετανικές τηλεοπτικές σαπουνόπερες είναι κατά πάσα πιθανότητα το εγγύτερο ισοδύναμο στην αθηναϊκή τραγωδία ως προς τη σημασία τους ως δημόσια δράματα, που παρακολουθούνται από ένα υψηλό ποσοστό του πληθυσμού την ίδια ώρα. Επίσης οι διαδραματιζόμενες καταστάσεις στις σαπουνόπερες συζητούνται και σχολιάζονται από ευρέα τμήματα του κοινού. Τα τελευταία χρόνια είναι συνηθισμένο να προαναγγέλλονται οι εξελίξεις στις ιστορίες, κυρίως μέσω περιλήψεων, στα γυναικεία περιοδικά και στις ημερήσιες εφημερίδες. Όπως και οι θεατές της τραγωδίας, οι τηλεθεατές γνωρίζουν λίγο ή πολύ τι μέλλει να συμβεί. Ο λόγος της παρακολούθησης είναι βασικά η εστίαση στις λεπτομέρειες του πώς δραματοποιείται η ήδη γνωστή ιστορία.

Οι νέες εκδοχές των αρχαίων θρύλων από τους τραγικούς ποιητές, εισήγαγαν στο προσκήνιο ή παραμέριζαν, προσέθεταν ή εξοβέλιζαν διαφορετικά στοιχεία των παραδεδομένων ιστοριών. Αυτό σημαίνει, βέβαια, ότι με την πάροδο του χρόνου και διαμέσου των παραλλαγών του βασικού μύθου από διαφορετικές κουλτούρες και συγκεκριμένες αναδιηγήσεις, το νόημά του θα έτεινε, αναδρομικά, να μεταβάλλεται. Η αλλοίωση αυτή καταδεικνύει ακόμη ένα οικείο μοτίβο της ψυχαναλυτικής ερμηνείας. Μια εξιστόρηση του παρελθόντος, που έχει νόημα για ένα άτομο ή μια κουλτούρα στη τωρινή κατάστασή τους, πιθανώς να έχει ελάχιστη σχέση ή τίποτε κοινό με τις απώτερες απαρχές της ως ιστορίας για μια άλλη κουλτούρα ή προγενέστερη φάση στη ζωή ενός ατόμου. Ο John Gould έχει αποκαλέσει τη συνθήκη αυτή «η πολυσημαντότητα του μύθου και η καθολική αξία του».¹⁵ Η τραγωδία συνιστούσε έναν στίβο αξιοσημείωτης συνειδητής κινητικότητας των μύθων, με τους δραματοουργούς να επιφέρουν ανεπαίσθητες ή δραστικές αλλοιώσεις στις υπάρχουσες εκδοχές, κόβοντας, ή συμπληρώνοντας ή επινοώντας.

Από τους τρεις τραγωδούς των οποίων διασώζονται ολόκληρα έργα, είναι ο Ευριπίδης εκείνος, ο οποίος συχνότερα και πιο προκλητικά «παίζει» με τις ιστορίες των χαρακτήρων. Παρεμβαίνει τόσο πολύ ώστε να αλλοιώνει ακόμα και τον κύκλο ζωής τους ή τους σκιαγραφεί με τέτοιο τρόπο, ώστε να αποκαλύπτεται ότι ήσαν φαντάσματα στη θέση των πραγματικών εαυτών τους. Έτσι η [ωραία] Ελένη στην ομώνυμη τραγωδία ανακαλύπτεται ως ευρισκόμενη στην Αίγυπτο καθ' όλη τη διάρκεια του

¹⁵ John Gould, «Myth, Memory, and the Chorus: "Tragic Rationality" (1999), στο *Myth, Ritual, Memory, and Exchange: Essays in Greek Literature and Culture*, Oxford University Press, Οξφόρδη, 2001, σ. 410.

Τρωικού Πολέμου, ενώ ήταν ένα υποκατάστατο της Ελένης που ακολούθησε τον Πάρι στην Τροία. Στη τραγωδία *Οι Φοίνισσες* συναντάμε τη σύζυγο και μητέρα του Οιδίποδα, Ιοκάστη, να ζει πολλά χρόνια μετά από την εποχή, την οποία, σύμφωνα με το έργο του Σοφοκλή καθώς και με άλλες εκδοχές του θρύλου, είχε αυτοκτονήσει όταν αναγνώρισε, πρώτη εκείνη, την πραγματική ταυτότητα του Οιδίποδα ως γιου της. Στον πρόλογο του Ευριπίδη, η Ιοκάστη παρουσιάζει μια ιδιαίτερη εκδοχή της ιστορίας της γέννας του Οιδίποδα. Αναφέρεται σε μια μακρά περίοδο ατεκνίας ως αιτία παρώθησης του συζύγου της, Λαΐου, να συμβουλευθεί το μαντείο, που χρησιμοποίησε ότι όποιον γιο το ζεύγος έφερνε στον κόσμο, εκείνος θα φόνευε τον πατέρα του. Ύστερα από την πρόγνωση αυτή, η γονιμότητα έπαψε φαίνεται να τους απασχολεί, αφού το μαντείο τούς είχε συμβουλευσει να μην τεκνοποιήσουν: «μη σπείρε τέκνων ἄλοκα δαιμόνων βία» (στ. 18). Όμως ο Οιδίπους συνελήφθη κατά τύχη, όταν ο Λάιος «ὄ δ' ἠδονῆ δούς ἔς τε βακχεῖαν πεσών» (στ. 21), λέει η Ιοκάστη. Αργότερα, η Ιοκάστη διηγείται μια νέα εκδοχή της ιστορίας της υιοθεσίας του Οιδίποδα (μια ιστορία την οποία η Ιοκάστη αγνοεί παντελώς στον *Οιδίποδα* του Σοφοκλή, δεδομένου ότι στην αρχή του έργου δεν γνωρίζει καθόλου τι συνέβη στο μωρό της). Ο Κορίνθιος ποιμένας που παραδίδει το εγκαταλειμμένο από τον Λάιο και την Ιοκάστη βρέφος στον Πολύβιο και την Μερόπη, το άτεκνο βασιλικό ζεύγος της Κορινθίας, στην Ευριπίδεια εκδοχή, το παραδίδει μόνο στη Μερόπη και εκείνη πείθει τον σύζυγο της ότι τον έφερε στον κόσμο μόνη της (στ. 30-2). Το φάσμα παρόμοιων παραλλαγών και ανακατασκευών δεν έχει όρια. Είναι επίσης ένα μέσο με το οποίο οι παλαιές ιστορίες μπορούν να ξαναφτιαχθούν, προκειμένου να ταιριάξουν ή να επιδράσουν πάνω στις μεταβαλλόμενες περιστάσεις και πιέσεις της κουλτούρας τους.

Ο Θηβαϊκός Θρύλος

Και οι τρεις τραγικοί συγγραφείς έγραψαν έργα βασισμένα στον θηβαϊκό μυθικό κύκλο, και διασώζονται παραδείγματα και από τους τρεις, στην περίπτωση του Σοφοκλή μάλιστα τρία έργα : *Οιδίπους Τύραννος*, *Αντιγόνη*, και *Οιδίπους επί Κολωνώ*. Ο Αισχύλος έγραψε το *Επτά επί Θήβας* και στο έργο του Ευριπίδη, *Φοίνισσες*, η ιστορία περιστρέφεται γύρω από την μάχη των δύο γιων του Οιδίποδα και της Ιοκάστης, τον Πολυνίκη και τον Ετεοκλή, εκείνα τα ανάδελφα αδέρφια που ο πατέρας τους τα είχε καταραστεί να αλληλοεξοντωθούν. Το αισχύλειο έργο αποτελούσε μέρος μιας τριλογίας, η οποία συμπληρωνόταν από άλλα δύο δραματικά έργα με τίτλο *Λάιος* και *Οιδίπους* αντίστοιχα. Η *Αντιγόνη* του Σοφοκλή και οι *Ικέτιδες* του Ευριπίδη ασχολούνται με τα παρεπόμενα της

πολιορκίας των Θηβών, καθώς μία αδελφή (η Αντιγόνη) στο ένα έργο και μια ομάδα μητέρων από το Άργος στο άλλο, διεκδικούν το δικαίωμα να θάψουν τους νεκρούς τους. Σύμφωνα με τον Léopold Constans, τον συγγραφέα ενός βιβλίου στα τέλη του δεκάτου ενάτου αιώνα για τον μύθο του Οιδίποδα, το τμήμα του μύθου για την ιστορία των αδελφών είναι στη πραγματικότητα το αρχαιότερο στοιχείο. Η ιστορία του Οιδίποδα, του Λαΐου και της Ιοκάστης αποτέλεσε ένα μεταγενέστερο συμπλήρωμα της αρχικής αφηγηματικής σκηνής προκειμένου να εξηγηθεί η εχθρότητα μεταξύ πατέρα και υιών. «Ήταν προϊόν μιας μεταγενέστερης αντίληψης η αναζήτηση μιας ηθικής εξήγησης για αυτά τα τόσο παράξενα γεγονότα. Η αντιπαλότητα μεταξύ δύο πανίσχυρων ανθρώπων, η διαπάλη δύο αδελφών για τον θρόνο δεν φαινόταν να παρέχει ικανοποιητική εξήγηση. Η άμεση αιτία της φιλονικίας και του αμοιβαίου μίσους αποδόθηκε στη πατρική κατάρα και η υπαινισσόμενη εξήγηση ήταν ότι οι υιοί κουβαλούσαν την καταδίκη για τα ακούσια κρίματα που διεπράχθησαν από τον πατέρα τους».¹⁶ Αυτή η ερμηνεία εμφανίζεται ως αντίστροφη εκείνης του Φρόντ στο *Τοτέμ και Ταμπού*, όπου οι γιοι κατηγορούν τον πατέρα προκειμένου να αποκρύψουν τον δικό τους από κοινού φόνο του πατέρα τους. Όμως και εδώ επίσης, κατά κάποια έννοια, στην απαρχή ευρίσκεται η διαμάχη μεταξύ αδελφών μάλλον παρά, όπως υπαινίσσεται η χρήση της ιστορίας του Οιδίποδα από τον Φρόντ, η διαπάλη μεταξύ πατέρα και γιου.¹⁷

Όπως οι Φοίνισσες του Ευριπίδη έτσι και οι *Επτά επί Θήβας* του Αισχύλου αναφέρουν τη σύλληψη του Οιδίποδα ως μια πράξη επιπολαιότητας απέναντι σε έναν προειδοποιητικό χρησμό. Αυτή την φορά δεν είναι η Ιοκάστη, αλλά ο χορός που εκφέρει τα διαδραματισθέντα. Ο Λάιος, «κρατηθείς δ' ἐκ φίλων ἄβουλιᾶν», συνέλαβε τον «πατροκτόνο Οιδίποδα», ο οποίος με τη σειρά του «ματρός ἄγναν σπείρας ἄρουραν, ἴν' ἐτράφη, ῥίζαν ἔτλα», «παράνοια συνᾶγε νυμφίους φρενώλεις» (στ. 750-7). Ο Αισχύλος αντιπαραβάλλει τους δύο άνδρες ως αυτουργούς πράξεων σεξουαλικής μωρίας. Παρόμοια με την εκδοχή της ιστορίας από τον Ευριπίδη, η σύλληψη του Οιδίποδα συνιστά σφάλμα του Λαΐου και ο Αισχύλος αναδεικνύει την ανυπακοή προς τον χρησμό ως τον

¹⁶ L. Constans, *La Légende d'Oedipe, étudiée dans l'Antiquité, au Moyen-Age et dans les temps modernes, en particulier dans 'Le Roman de Thèbes'*, Maisonneuve, Παρίσι, 1881, σ. 11.

¹⁷ Πρόσφατα, η ψυχαναλυτική έρευνα έχει αρχίσει να ασχολείται με τις αδελφικές και οριζόντιες σχέσεις σε αντίθεση με την κλασική έμφαση στις διαγενεακές σχέσεις. Βλ. Ειδικότερα τη μελέτη της Juliet Mitchell, *Mad Men and Medusas: Reclaiming Hysteria and the Effects of Sibling Relations on the Human Condition* Allen Lane, Λονδίνο, 2000, και επίσης, το βιβλίο της Siblings, Polity Press, Κέμπριτζ, 2003.

λόγο που επέπεσε η κατάρα πάνω στην οικογένεια του Λαΐου (στ. 742-9). Συνεπώς και ο Ευριπίδης και ο Αισχύλος συμπεριλαμβάνουν ένα στοιχείο σεξουαλικού παροξυσμού ή τρέλας στο υπόβαθρο της ιστορίας του Οιδίποδα (η «μέθη» του Λαΐου στο έργο του Ευριπίδη ορίζεται ως *βακχεία*, μια βακχική φρενίτιδα). Από μια οπτική γωνία, αυτή η ιστορία φαίνεται διεστραμμένη, καθώς μετατρέπει τη συζυγική συνεύρεση σε πηγή ατελείωτων κακών. Όμως αμφότερες οι εκδοχές του Αισχύλου και του Ευριπίδη τονίζουν ότι η σεξουαλική πράξη είναι παραβατική—είναι ενάντια στις εντολές του θεού και το αποτέλεσμα μιας στιγμιαίας παραφοράς. Από αυτή την άποψη, είναι εντυπωσιακό ότι η σεξουαλική επιθυμία ως θέμα απουσιάζει από την εκδοχή του Σοφοκλή για την ιστορία του Οιδίποδα και της Ιοκάστης,¹⁸ δηλαδή, ακριβώς την εκδοχή που θα αποτελέσει για τον Φρόντ το ερέθισμα για την καινούργια θεωρία του περί της ανθρωπίνης σεξουαλικότητας και της οικουμενικής διάστασής της.

Ανατρέχοντας σε ένα ακόμα πιο αρχαίο στάδιο στη χρονολόγηση του μύθου, ανιχνεύεται μια επιπλέον στοιβάδα που προστέθηκε κάποια στιγμή και προσφέρει έναν διαφορετικό λόγο για την ύπαρξη κατάρας ενάντια στην οικογένεια του Λαΐου, τους Λαβδακίδες. Αυτή την ιστορία πραγματευόταν ένα μη σωζόμενο έργο του Ευριπίδη, με τον τίτλο *Χρύσιππος*. Ο Χρύσιππος ήταν ένα νεαρό αγόρι, το οποίο βίασε ο Λάιος όταν διέμενε στον οίκο του πατέρα του αγοριού, του Πέλοπα. Το αγόρι αυτοκτόνησε και ο πατέρας του για αντεκδίκηση καταράστηκε την οικογένεια του Λαΐου. Ο Ευριπίδης πιθανολογείται ότι είχε αναπαραστήσει τον Λάιο ως τον πρώτο χαρακτήρα λογοτεχνίας εμπλεκόμενο σε αυτό που ο Constans αποκαλούσε «*amour honteux*»—«επαίσχυντο έρωτα». ¹⁹ Παρότι ο Φρόντ θα υποστήριζε ότι η ομοφυλοφιλία δεν είναι λιγότερο (ή περισσότερο) φυσική από την ετεροφυλοφιλία, εντούτοις, ποτέ δεν αναφέρεται σε αυτόν τον μύθο που κείται πίσω από την κεντρική ιστορία του Οιδίποδα. Σε αναντιστοιχία με τους ποικίλους σεξουαλικούς προσανατολισμούς που ο Φρόντ πραγματεύεται για πρώτη φορά στα *Τρία δοκίμια για τη θεωρία της*

¹⁸ Όπως επισημαίνει η Martha C. Nussbaum: «[Τ]ο ίδιο το έργο δεν ασχολείται ιδιαίτερα με την σεξουαλική επιθυμία ούτε με βαθιά απωθημένες επιθυμίες προς τον ένα γονέα σε συνδυασμό με επιθετικές επιθυμίες προς τον γονέα-αντίζηλο». Ετέλει, «το όλο ζήτημα της ερωτικής επιθυμίας δεν εμφανίζεται να προεξάρχει στην πραγμάτευση της νύμφευσης με την Ιοκάστη στο έργο. Ο έρωτας εμφανίζεται συχνά στα έργα του Σοφοκλή, αλλά όχι σε αυτό το συγκεκριμένο» ('*Oedipus Rex and the Ancient Unconscious*', στο Peter L. Rudnytsky and Ellen Handler Spitz (επιμ.), *Freud and Forbidden Knowledge*, New York University Press, Νέα Υόρκη, 1994, σ. 43, 44.

¹⁹ Constans, ό.π. 18.

σεξουαλικότητας (1905), το τμήμα της ιστορίας του Οιδίποδα στο οποίο εστιάζει στο έργο του Σοφοκλή αφορά αποκλειστικά ετερόφυλα ζευγάρια –τον Λάιο και την Ιοκάστη, τον Πολύβιο και την Μερόπη, τον Οιδίποδα και την Ιοκάστη. Όμως στις μεταγενέστερες θεωρίες του περί της ανάπτυξης της θηλυκότητας, ο Φρόντ θα προσθέσει και άλλες συνδυαστικές παραλλαγές λαμβάνοντας υπόψη όχι μόνο την προσκόλληση του κοριτσιού στον πατέρα της, αλλά επίσης προσκολλήσεις του ίδιου φύλου μεταξύ κοριτσιού και μητέρας ή αγοριού και πατέρα. Έτσι η κομβική σοφοκλεία ιστορία του Οιδίποδα στη φροϋδική εκδοχή απέκτησε διευρυμένες διαστάσεις. Και ο Φρόντ ανέσυρε έναν διαφορετικό κλασικό μύθο για την παρουσίαση της ομοφυλοφιλίας ως φυσικής στα *Τρία Δοκίμια για τη θεωρία της σεξουαλικότητας*, παραπέμποντας στη διήγηση του Αριστοφάνη στο *Συμπόσιο* του Πλάτωνα.²⁰

Μυθολογική ανάπτυξη

Είναι φανερό ότι ο Φρόντ διάβασε το βιβλίο του Constans αναφορικά με τον θρύλο του Οιδίποδα. Ένα αντίτυπο του βιβλίου βρίσκεται στο Μουσείο Φρόντ του Λονδίνου και είναι χειρόγραφα σημειωμένο από τον Φρόντ. Δεν είναι γνωστό πότε το διάβασε αλλά οι ενδείξεις τείνουν να επιβεβαιώσουν ότι το διάβασε όχι πριν, αλλά αφού είχε κατασταλάξει στην κεντρική θέση της Οιδιπόδειας ιστορίας, όπως προκύπτει από ένα διάσημο γράμμα προς τον Βίλχελμ Φλις [Wilhelm Fliess] τον Οκτώβριο του 1897. Ήταν αρκετούς μήνες αργότερα, τον επόμενο Μάρτιο, σε ένα άλλο γράμμα, όπου ο Φρόντ περιέγραφε το σχεδιάγραμμα του βιβλίου για τα όνειρα που έγραφε τότε, και όπου δηλώνει: «Πρέπει πρώτα να διαβάσω τη σχετική βιβλιογραφία γύρω από το μύθο του Οιδίποδα –δεν ξέρω ακόμα πού ακριβώς να αρχίσω». Και εδώ ο Jeffrey Masson, ο επιμελητής

²⁰ Ο Φρόντ αναφέρθηκε σε αυτόν τον μύθο επίσης στο δοκίμιο *Πέραν της αρχής της ηδονής* (1920), όπου τον χρησιμοποιεί για να υποστηρίξει την υπόθεση ότι τα σεξουαλικά ένστικτα συνδέονται με μια «ανάγκη επαναφοράς μιας παλαιότερης κατάστασης» («Jenseits des Lustprinzips», *Gesammelte Werke*, ό.π., xiii, σ. 62). Στα *Τρία Δοκίμια για τη θεωρία της σεξουαλικότητας* («Drei Ahandlungen zur Sexualtheorie», *Gesammelte Werke*, ό.π., v, σ. 34), ο Φρόντ δεν παραθέτει σωστά την ιστορία. Καθώς ο Φρόντ επείγεται να πιστωθεί στον ίδιο η σκανδαλώδης ιδέα της φυσικότητας των ομοφυλόφιλων προδιαθέσεων, λησμονεί ότι πρώτος ο Αριστοφάνης του Πλάτωνα την εκφράζει εμμέσως, και παρουσιάζει τον Αριστοφάνη να λέει το αντίθετο. Βλ. σχετικά, Rachel Bowlby, «Walking, Women and Writing» στο *Still Crazy After All These Years: Women, Writing and Psychoanalysis*, Routledge, Λονδίνο, 1993, σ. 1-3.

αυτής της αλληλογραφίας, παρέχει μια υποσημείωση αναφέροντας το βιβλίο του Constans ως την πιθανότερη πηγή μελέτης για το θέμα.

Πριν στραφούμε στην εξέταση των περιεχομένων του βιβλίου, αξίζει να μείνουμε λίγο στο τι λέει ο Φρόυντ σε αυτή τη φάση σχετικά με τη προέλευση των θεωριών του. Οπωσδήποτε το ζήτημα του πόσο και πότε πρέπει να μελετήσει το θέμα τον απασχολεί έντονα, αφού γράφει σε επόμενο γράμμα του μια βδομάδα αργότερα:

Δεν νομίζω ότι αυτή η εκδοχή θα είναι καθόλου η οριστική. Πρώτα θέλω να βάλω τις δικές μου ιδέες σε μία τάξη, μετά να μελετήσω το φιλολογικό υλικό επισταμένως και κατόπιν να εντάξω ή να αναθεωρήσω το γραπτό μου βάσει της μελέτης μου. Δεν μπορώ να ξεκινήσω το διάβασμα μέχρις ότου περατώσω αυτά που έχω να πω εγώ, και μπορώ να συνθέσω τις λεπτομέρειες μόνο κατά την διαδικασία της γραφής.²¹

Δεν θα ήταν και τόσο ακριβές να αποκαλέσουμε αυτή την πρακτική «δευτερογενή» μελέτη ή βιβλιογραφική έρευνα. Ο Φρόυντ μας λέει ότι οι ιδέες του, τις οποίες, ακριβολογώντας, τις παρομοιάζει με «την ιδιοκτησία [τ]ου», μπορούν και χρειάζεται να μορφοποιηθούν πριν την τεκμηρίωση ή τον έλεγχο επαλήθευσης που παρέχει η ανάγνωση του δευτερογενούς επιστημονικού υλικού. Τέτοια μελέτη θα παρεμπόδιζε τη διαδικασία διαμόρφωσης του «δικού του» έργου. Αυτά που γράφει βασίζονται σε ιδέες που είναι διαμορφωμένες ανεξάρτητα– γεννημένες και διαμορφωμένες από εκείνον τον ίδιο, χωρίς να τις υποβάλει σε επιβεβαίωση ή εναντιολογία ή ακόμα και σε αναθεώρηση που μπορεί να επέβαλε η ανάγνωση συναφούς φιλολογικού υλικού. Ταυτόχρονα όμως, ο Φρόυντ ξεκινά λέγοντας ότι η τωρινή εκδοχή θα υποστεί αλλαγές ενόψει της μελέτης που δεν έχει ακόμα πραγματοποιήσει. Η τωρινή εκδοχή όχι μόνο δεν είναι οριστικά η τελική, αλλά emphaticά χαρακτηρίζεται ως «καθόλου ... η οριστική [überhaupt nicht ... definitive]».

Στην περίπτωση του θρύλου του Οιδίποδα, οι δύο εκδοχές που παρουσιάζονται στην επιστολή της 15^{ης} Οκτωβρίου 1897 προς τον Fliess και στο βιβλίο *Η ερμηνεία των ονείρων*, που εκδόθηκε δύο χρόνια αργότερα, δεν διαφέρουν ουσιαδώς. Καμία δευτερογενής μελέτη δεν φαίνεται να έχει παρεμβληθεί, ώστε να ενισχύσει ή να ανατρέψει το περίγραμμα. Στην επιστολή, ο Φρόυντ γράφει:

²¹ Freud, Επιστολή της 15^{ης} Μαρτίου 1898, στο *Aus den Anfängen der Psychoanalyse: Briefe an Wilhelm Fliess, Abhandlungen und Notizen aus den Jahren 1887-1902*, Imago, Λονδίνο, 1950, σ. 264.

Μία μοναδική ιδέα γενικής [allgemeinen] αξίας φωτίστηκε μέσα μου. Ανακάλυψα ότι και στη δική μου περίπτωση, ήμουν ερωτευμένος με τη μητέρα μου και φθονούσα τον πατέρα μου, και τώρα θεωρώ τη συνθήκη αυτήν ως ένα καθολικό [allgemeines] συμβάν της πρώιμης παιδικής ηλικίας, αν και όχι τόσο πρώιμο όσο στα παιδιά που έχουν καταστεί υστερικά. (Παρόμοια με την πράξη επινόησης της γονικής καταγωγής στην περίπτωση της παράνοιας – ήρωες, ιδρυτές θρησκείας). Αν αυτό ισχύει τότε μπορούμε να κατανοήσουμε τη δύναμη [die packende Macht] που διαθέτει ο Οιδίπους Τύραννος να μας συγκλονίζει, παρά τις αντιρρήσεις που εγείρει η νόησή μας [der Verstand] ενάντια στη προϋπόθεση του πεπρωμένου. Και μπορούμε να καταλάβουμε γιατί το μεταγενέστερο «δράμα πεπρωμένου» [Schicksalsdrama] έμελλε να αποτύχει τόσο οικτρά. Τα αισθήματά μας επαναστατούν [Schicksalsdrama] ενάντια σε κάθε αυθαίρετο ατομικό ψυχαναγκασμό, όπως στο έργο *Die Ahnfrau* [του Grillparzer] και άλλα παρόμοια έργα. Όμως ο ελληνικός μύθος συλλαμβάνει έναν ψυχαναγκασμό, τον οποίο καθένας μας αναγνωρίζει [jeder anerkennt], επειδή αισθάνεται ότι υπάρχει μέσα του. Ο καθένας μέσα στο ακροατήριο ήταν κάποτε ένας υποψήφιος Οιδίποδας στη φαντασία του και καθένας μας αποτραβιέται έντρομος [schaudert jeder zurück] από την ονειρική εκπλήρωση, που εδώ έχει μεταφτυτευθεί στη πραγματικότητα, με τη μεγαλύτερη απώθηση, η οποία χωρίζει την παιδική κατάστασή του από την τωρινή.²²

Η επιστολή αναδεικνύει μια επιγραμματική εκδοχή εκείνου που στην *Ερμηνεία των ονείρων* συμποσούται σε λίγες σελίδες αφιερωμένες σε μια πολύ μεγάλη ιδέα. Στις σελίδες αυτές, ο υποδειγματικός Οιδίποδας πρώτα ενσαρκώνεται στον ίδιο τον Φρόυντ, ο οποίος στη πορεία της συνεχούς αυτο-ανάλυσής του έχει εντοπίσει Οιδιπόδειες ενορμήσεις μέσα του και κατόπιν τις γενικεύει ως «καθολικές». Απαντά η ίδια αμφίθυμη αναγνώριση που ενέχεται στο «έντρομο αποτράβηγμα». Όπως και στο μεταγενέστερο κείμενο της *Ερμηνείας*, ο Φρόυντ λίγο παρακάτω θα αναφερθεί στον Άμλετ –«Μου πέρασε από το μυαλό η φευγαλέα σκέψη ότι το ίδιο μπορεί να ευρίσκεται επίσης στον πυρήνα του Άμλετ». Αμφότερα τα κείμενα παραπέμπουν στο ίδιο έργο «Η Προγονή» (*Die Ahnfrau*) (1817), ένα «δράμα πεπρωμένου» (*Schicksalsdrama*) του 19^{ου} αιώνα, γραμμένου από τον αυστριακό δραματουργό Franz Grillparzer, αξιοποιώντας το ως αντι-παράδειγμα, προκειμένου να τονισθεί η

²² Freud, Επιστολή της 15^{ης} Οκτωβρίου 1897, στο ίδιο, σ. 238.

μοναδικότητα της οιδιπόδειας ιστορίας που έχει την καθολική δύναμη να μας συγκλονίζει όλους. Ο Φρόντ επιχειρηματολογεί ότι είναι το ιδιαίτερο υλικό (ο έρως και το μίσος του παιδιού σε σχέση με τους δύο γονείς) που συγκινεί το ακροατήριο, και όχι η αντιπαράθεση μεταξύ μιας αυθαίρετα προκαθορισμένης «ειμαρμένης» και ενός ατόμου ανήμπορου να της αντισταθεί. Φαίνεται επίσης πιθανόν η αντιπαράβολή του αρχαίου και του μοντέρνου να επαυξάνει τη δραματική βαρύτητα. Στην επιστολή, όπως και στο βιβλίο, το επιχείρημα του Φρόντ συνίσταται στο ότι η δύναμη του *Οιδίποδα*, έγκειται στην ανάκληση, αντί της «απώθησης», των επιθυμιών, που είναι ήδη παρούσες στον νου του ακροατηρίου του. Η αναγνώριση [των επιθυμιών] («ο καθένας αναγνωρίζει») είναι εξαρτημένη από την υποτιθέμενη προ-ύπαρξη ενός επί μακρόν λησμονημένου βιώματος. Η απόσταση μεταξύ «της βρεφικής κατάστασης και της τωρινής [ενήλικης]» παραλληλίζεται με την απόσταση που χωρίζει το έργο του Σοφοκλή από την, όπως ισχυρίζεται, αναποτελεσματική μίμηση που προσφέρει η [νεότερη] «τραγωδία πεπωμένου». Ο Φρόντ κάνει μια τέτοια αρνητική σύγκριση με καμία άλλη ελληνική τραγωδία του 5^{ου} αιώνα π.Χ.

Είναι πιθανό, λοιπόν, ότι ο Φρόντ δεν πραγματοποίησε τη μελέτη της δευτερεύουσας βιβλιογραφίας στο μεσοδιάστημα μεταξύ των επιστολών του προς τον Fliess και τη συγγραφή της τελικής (πρώτης) εκδοχής της *Ερμηνείας των ονείρων*.²³ Εντούτοις, καταφανώς διάβασε το βιβλίο του Constans, όπως αποδεικνύεται από τις χειρόγραφες σημειώσεις του στο βιβλίο. Μάλιστα, το επιχείρημα του βιβλίου είναι από πολλές απόψεις συναφές με την ανάπτυξη της σκέψης του Φρόντ στο τέλος του αιώνα. Στην υποσημείωσή του αναφορικά με το βιβλίο, ο Jeffrey Mason σημειώνει ότι ο Φρόντ επεσήμανε τα αποσπάσματα σχετικά με την αιμομιξία σε ένα ξεχωριστό τμήμα. Όντως αυτό έκανε. Αλλά υπάρχουν επίσης αρκετές άλλες πτυχές του επιχειρήματος του Constans, οι οποίες σχετίζονται με τις ψυχαναλυτικές ιδέες, άμεσα ή έμμεσα.

Το έργο του Constans, αποτελεί μια συνεισφορά στη μελέτη της συγκριτικής μυθολογίας, έναν επιστημονικό κλάδο, την ιστορία του οποίου συνοψίζει σε λίγες αρχικές σελίδες του βιβλίου. Κατόπιν εντρυφεί σε μια συγκεκριμένη διαμάχη σχετικά με τις καταβολές μιας ορισμένης πτυχής του μύθου του *Οιδίποδα*: τον διαγωνισμό του ήρωα με τη Σφίγγα. Παρουσιάζει την τότε επίκαιρη αντιπαράθεση μεταξύ ενός γάλλου λογίου, του Michel Bréal και ενός ιταλού διανοητή, του Domenico

²³ Ο Φρόντ πρόσθεσε πολύ υλικό κατά τις μετέπειτα εκδόσεις της *Ερμηνείας των ονείρων*. Η τελευταία εκδοχή εκδόθηκε το 1934.

Comparetti, σχετικά με δύο αλληλένδετα ζητήματα.²⁴ Το ένα αφορά στην ηλικία διαφορετικών στοιχείων του μύθου, το άλλο ζήτημα αφορά την γενικότητά τους. Εκείνο που συνέχει τα δύο ζητήματα είναι η διαμάχη γύρω από την καθολικότητα της διαδικασίας ανάπτυξης του πολιτισμού. Το κατά πόσον, δηλαδή, οι ίδιες ιστορίες αναδύονται, ως εκ φύσεως, σε όλες τις κουλτούρες που βρίσκονται σε ένα συγκρίσιμο στάδιο ανάπτυξης. Και συνακόλουθα, το κατά πόσον είναι εύλογο να υποθέσουμε παράλληλα στάδια ανάπτυξης που θα ίσχυαν εξίσου για την ιστορία της κάθε μιας και για όλες τις επιμέρους κοινότητες.

Ο Bréal, ως «νατουραλιστής», είχε επιχειρηματολογήσει ότι ο μύθος της Σφίγγας –η επικράτηση του Οιδίποδα επί του τέρατος που καταδυνάστευε τη Θήβα– αντλούσε την καταγωγή του από μια πολύ πρώιμη πρωτο-ιστορία διαπάλης μεταξύ του ήλιου και των νεφών που ανευρίσκεται σε ποικίλες μυθολογίες αναφορικά με μια γκάμα διαφορετικών ηρώων. Για τον Bréal, ο Λάιος, ετυμολογικά «ο εχθρός», έπρεπε να ταυτιστεί με τη Σφίγγα. Ο φόνος του (που δεν ήταν ακόμα αυτός ενός πατέρα) ήταν απλώς μια νέα εκδοχή της νίκης του Οιδίποδα επί του τέρατος. Τα στοιχεία της πατροκτονίας και της αιμομιξίας, από την άλλη μεριά, συνιστούν αναπτύγματα μιας μεταγενέστερης περιόδου και απέβλεπαν στο να αποδώσουν στον μύθο θρησκευτική και ηθική έννοια.

Το αντεπιχείρημα του Comparetti επέμενε στον διαχωρισμό του μύθου της Σφίγγας (ο οποίος, συμφωνώντας με τον Bréal, ήταν πράγματι πρωτόγονος) από τον Οιδίποδα. Το επεισόδιο με τη Σφίγγα προσετέθη στην ιστορία του Οιδίποδα προκειμένου να παράσχει μια ευλογοφανή εξήγηση για την αιμομιξία. Με αυτόν τον τρόπο, ο πρώιμος ηλιακός μύθος προσγράφεται σε έναν μεταγενέστερο θρύλο του Οιδίποδα, με μια αρκετά διαφορετική σημασία ωστόσο, «αφού το αίσθημα του πρωταρχικού νοήματος εξέλιπε». «Η λαϊκή φαντασία όχι μόνο μετασχημάτισε τα πρωτογενή δεδομένα, αλλά δημιούργησε εξαρχής νέες μυθιστορίες που να ταιριάζουν στη νέα νοητική κατάσταση των ανθρώπων. Έτσι μια διατύπωση η οποία, στην απαρχή της, είχε εξυπηρετήσει την έκφραση φυσικών φαινομένων, μπορούσε να εξυπηρετήσει κάτι πολύ διαφορετικό αργότερα, δηλαδή τα φαινόμενα του ηθικού κόσμου».²⁵ Ο Φρόντ δεν υπογράμμισε ούτε σημείωσε με κάποιο άλλο τρόπο αυτήν τη συγκεκριμένη πρόταση (παρότι σημείωσε αρκετά

²⁴ Ο Bréal, υπήρξε καθηγητής συγκριτικής γραμματολογίας, εφευρέτης της «σημασιολογίας» και επινοητής του αγωνίσματος του μαραθωνίου για τους αναγεννημένους σύγχρονους Ολυμπιακούς Αγώνες). Ο Comparetti είχε γράψει μια πολύ γνωστή μελέτη για τον Βιργίλιο κατά τους Μεσαιωνικούς χρόνους.

²⁵ Βλ. Constans, ό.π., 8, 9.

αποσπάσματα του τμήματος περί της διαμάχης μεταξύ Bréal και Comparetti). Λαμβάνοντας υπόψη την κλασική παιδεία και κατάρτισή του, ήταν αναμφίβολα πολύ εξοικειωμένος με τέτοιου είδους επιχειρήματα σχετικά με τη μυθολογία. Και πράγματι, ταιριάζουν επακριβώς με το μοντέλο διανοητικής και μυθικής ανάπτυξης των παιδιών, που θα υιοθετούσε ο ίδιος.

Καταρχάς, στα *Τρία δοκίμια για τη θεωρία της σεξουαλικότητας*, τα διαδοχικά στάδια ή φάσεις του νοητικού προσανατολισμού – η στοματική, η πρωκτική και η γενετήσια – ωθούν το παιδί προς μια ορισμένη εξελικτική τροχιά, που αντιστοιχεί επίσης στην κλιμάκωση της περιπλοκότητας της χαρακτήρων, που υποστηρίζεται ότι συνοδεύει τους μύθους της αναπτυσσόμενης πρώιμης ανθρωπότητας. Στην ιδιαίτερη γενεαλογική μυθιστορία που εγγράφεται ως μέρος της ελληνικής μυθολογίας, παρατηρείται μια προσοδευτική μετάβαση από τις πρωτόγονες συνουσιαζόμενες και καταβροχθίζουσες οντότητες, όπως η Γαία και ο Ουρανός, οι οποίες μόλις ανεπαίσθητα διαφοροποιούνται η μία από την άλλη, στις κατασπαράζουσες και θανατηφόρες δράσεις του Ουρανού και του Κρόνου. Η γενεαλογία καταλήγει στην ώριμη φάση διακριτών ανθρωπίνων χαρακτήρων, όπως εν προκειμένω ο Οιδίποδας, με «ηθικά» κίνητρα και κοινωνικές και οικογενειο-κεντρικές διαστάσεις στη συμπεριφορά τους. Στα ύστερα γραπτά του, οι θεωρίες του Φρόντ για τις αναζητήσεις και τις «πρωταρχικές φαντασιώσεις» των παιδιών προχωρούν ένα βήμα παραπέρα στην υπογράμμιση της μυθικής ή αφηγηματικής όψης της ψυχικής ανάπτυξης. Οι πρωταρχικές φαντασιώσεις εγείρουν και αποκρίνονται στα θεμελιώδη σεξουαλικά ερωτήματα –στην πραγματικότητα τα θεμελιώδη ερωτήματα των παιδιών, που αφορούν την προέλευση των μωρών, τη φύση της σεξουαλικής πράξης, και τη διαφορά μεταξύ των φύλων. Σε κάθε ερώτημα αντιστοιχεί μια συγκεκριμένη ψυχολογική πραγματικότητα, ένας τρόπος να φανταστεί και να εμπειραθεί κανείς τον κόσμο και τις σχέσεις που περιλαμβάνει. Φαίνεται ότι η συγκριτική μυθολογία παρείχε στον Φρόντ το πλαίσιο για να μπορέσει να θεωρητικοποιήσει τη διανοητική εξέλιξη του παιδιού, που φαινομενικά αναπαρήγαγε τη μυθοποιητική ιστορία της ανθρωπότητας.

Νίτσε

Το επεισόδιο της Σφίγγας αναφέρεται και σε ένα άλλο διάσημο βιβλίο, τη *Γένεση της τραγωδίας* του Φρήντριχ Νίτσε [Friedrich Nietzsche], που δημοσιεύθηκε το 1872 και προκάλεσε σκάνδαλο με το επιχείρημα ότι το πραγματικό πνεύμα της ελληνικής τραγωδίας ήταν άγριο και προ-

κλασικό, αντί για γαλήνιο και πολιτισμένο. Θα περνούσαν αρκετές δεκαετίες προτού ο Φρόντ κάνει μια παρόμοια χειρονομία. Ο Φρόντ υπέσκαψε παραδοχές περί τον πολιτισμό, επικαλούμενος τον Σοφοκλή, τον πιο «πολιτισμένο» από τους τρεις τραγικούς, για να αναπτύξει το επιχείρημά του σχετικά με την καθολικότητα των δολοφονικών και αιμομικτικών ενορμήσεων της ανθρωπότητας.

Επιχείρησε ο Φρόντ να υπερβεί τον Νίτσε; Ο βασικός ήρωας του Νίτσε ήταν ο Προμηθέας, όχι ο Οιδίπους. Όταν ο Φρόντ γράφει για τον Οιδίποδα δεν αναφέρει τον Νίτσε, ο οποίος υπογραμμίζει το επεισόδιο με τη Σφίγγα, έτσι ώστε να το συνδέσει αμφότερα με το ζήτημα της γνώσης και τον βιασμό της φύσης που υπαινίσσεται το μοτίβο της αιμομιξίας, «ενάντια στη φύση». Παραθέτω το σχετικό χωρίο από τη *Γένεση της τραγωδίας*:

Σε σχέση με τον Οιδίποδα που έλυσε το αίνιγμα και παντρεύτηκε τη μάνα του, πρέπει να ερμηνεύσουμε αμέσως την παραπάνω δοξασία ως εξής: εκεί όπου προφητικές και μαγικές δυνάμεις κατάργησαν το φραγμό μεταξύ παρόντος και μέλλοντος, εκεί που έσπασαν τον άκαμπτο νόμο της εξατομίκευσης, και, γενικά, εκεί που έσπασαν τα μάγια της φύσης, πρέπει να είχε συμβεί παλιότερα, ως αιτία, κάποιο φοβερό μη φυσικό γεγονός, όπως η αιμομιξία. Πώς αλλιώς θα μπορούσε κανείς να αναγκάσει τη φύση να παραδώσει τα μυστικά της, αν όχι μέσω μιας νικηφόρας αντίστασης σ' αυτήν, δηλαδή μέσω ενεργειών εναντίον αυτής; Αυτή τη γνώση βλέπω εγώ να εκφράζεται στη φοβερή τριάδα των πεπρωμένων του Οιδίποδα: ο ίδιος ο άνθρωπος που λύνει το αίνιγμα της φύσης– εκείνη τη Σφίγγα των δυο ειδών– οφείλει επίσης να παραβιάσει τους πιο ιερούς νόμους της φύσης, δολοφονώντας τον πατέρα του και παίρνοντας γυναίκα τη μητέρα του. Πράγματι, ο μύθος μοιάζει να θέλει να μας ψιθυρίσει ότι η σοφία και ιδιαίτερα η διονυσιακή σοφία, είναι ένα ανοσιούργημα ενάντια στη φύση [ein naturwidriger Greuel].²⁶

Η διανοητική νίκη είναι το σημείο ταύτισης του ίδιου του Φρόντ με τον Οιδίποδα, όπως δείχνει η ιστορία με την πλακέτα που του δώρισαν στα πενήτοκστα του γενέθλια, όμως είναι το στοιχείο με τη λιγότερη βαρύτητα από την «απεχθή τριάδα» των πράξεων του Οιδίποδα, όπως τις πραγματεύθηκε θεωρητικά. Δεν εμφανίζεται άμεσα στην *Ερμηνεία των ονείρων*. Όταν διερευνά το φαινόμενο της ανθρωπίνης περιέργειας και

²⁶ Friedrich Nietzsche, *Das Geburt der Tragödie*, στο *Werke*, επιμ. Karl Schlechta, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1958, τ. 1, σ. 57. Ελληνική μετάφραση: Φρίντριχ Νίτσε, *Η Γέννηση της Τραγωδίας*, μτφ. Ζήσης Σαρίκας, εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 2008, σ. 105.

την πιθανότητα ενός «ερευνητικού ενστίκτου», ο Φρόυντ διστάζει ως προς το εάν θα πρέπει να του αποδώσει ξεχωριστή θέση ή να το προσδέσει οριστικά στα σεξουαλικά ένστικτα και τα παράγωγά τους. Όμως ποτέ δεν συνδέει τη γνώση με τον Οιδίποδα, για τον οποίον σεξουαλική και διανοητική ικανότητα είναι μοιραία αλληλένδετα. Πιθανώς επειδή αυτό το είχε επισημάνει ο Νίτσε; Φαίνεται ότι ένα πλεονέκτημα των αρχαίων ελλήνων συγγραφέων ήταν η χρονική απόσταση, η οποία απέκλειε τον ανταγωνισμό.

Την εποχή του Φρόυντ, οι φιλολογικές διαμάχες και συναφή επιχειρήματα κυκλοφορούσαν στην ευρύτερη δημόσια σφαίρα τόσο στην Αυστρία όσο και σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες. Ο Νίτσε, για παράδειγμα, ήταν πανεπιστημιακός φιλόλογος. Ταυτόχρονα όμως, στον μοντέρνο κόσμο, αντικείμενο συζήτησης αποτελούσε επίσης ο παιδαγωγικός ρόλος των κλασικών σπουδών. Προτού ο Φρόυντ αναγάγει το νόημα του σοφόκλειου Οιδίποδα σε ένα κατεξοχήν μοντέρνο ζήτημα, ο Νίτσε είχε κάνει κάτι παρόμοιο όταν δήλωνε τη διονυσιακή αυθεντικότητα ως πηγή της γερμανικής ταυτότητας στη *Γένεση της τραγωδίας*. Για τον Φρόυντ, τα ελληνικά κατείχαν μια αυθεντία που ενίσχυε τη δύναμη της σύγχρονης πρωτοτυπίας.²⁷

Ο Φρόυντ συνέχισε τη μελέτη των κλασικών σε όλη του τη ζωή— οι κλασικοί υπήρξαν μόνιμη πηγή διανοητικού ενδιαφέροντος και έμπνευσης για εκείνον. Και η ίδια η τραγωδία προχωρά και αλλάζει μέσα από τις νέες δυνατές φιλοσοφίες και θεωρίες που αναζητούν να την κατανοήσουν, ακόμα πριν από τον Φρόυντ. Στη δημιουργία του ψυχαναλυτικού Οιδίποδα συνέβαλαν επίσης νεότερες προκλητικές εκδοχές και παραστάσεις της ελληνικής τραγωδίας. Ο Φρόυντ είχε συγκινηθεί πολύ όταν παρακολούθησε την ερμηνεία του Οιδίποδα από τον Ζαν Μουνέ - Σουλί [Mounet-Sully] όταν βρέθηκε στο Παρίσι στα μέσα του 1880. Και στις αρχές του 1900, ο Αυστριακός Χούγκο φον Χόφμανσταλ [Hugo von Hofmannsthal] μετέφρασε έργα, όπως η *Ηλέκτρα* του Σοφοκλή, τα οποία παίχθηκαν σε παραστάσεις σε όλη την Ευρώπη και εστίαζαν στην ψυχολογία των ηρωίδων. Ο Χόφμανσταλ, εκτός από ανθρωπολογία και μυθολογία, είχε επίσης διαβάσει Φρόυντ. Οι μελέτες για την υστερία του Φρόυντ είχαν επηρεάσει τη δική του εκδοχή της *Ηλέκτρας* και η *Ερμηνεία των ονείρων* εμφανίζεται στην ερμηνεία του για τον Οιδίποδα, καθώς το δελφικό μαντείο μετατρέπεται σε ερμηνευτή ονείρων. Ήδη από τότε, η ίδια η ψυχανάλυση είχε αρχίσει να μεταβάλλει τη λογοτεχνία, την οποία εξέλαβε

²⁷ Για μια κριτική της χρήσης των αρχαίων ελληνικών από των Φρόυντ, βλ. τη μελέτη της Sarah Winter, *Freud and the Institution of Psychoanalytic Knowledge*, Stanford University Press, Στάνφορντ, 1999.

ως πρότυπο για την ανάδειξη ενός αμετάβλητου αιώνιου μοτίβου του ανθρώπινου νου.

Εκατό χρόνια έπειτα από την ανακάλυψη ή την αναγνώριση ή ακόμη την επινόηση του ψυχαναλυτικού Οιδίποδα από τον Φρόυντ, και ο ίδιος ο ψυχαναλυτικός Οιδίπους έχει υποστεί πολλές νέες ερμηνείες και αμφισβητήσεις— ορισμένες προερχόμενες από την ίδια την ψυχανάλυση και κάποιες, όπως αναφέραμε στην αρχή, από τις αλλαγές στις μορφές και τις συνθήκες της προσωπικής και οικογενειακής ταυτότητας που έχουν συντελεστεί έκτοτε. Το 1954, στο δοκίμιό του για την «Ελληνική τραγωδία», στον συλλογικό τόμο με τίτλο, *Πενήντα χρόνια έρευνας στις κλασικές σπουδές*, ο T. B. L. Webster γράφει ότι η «συζήτηση [για την ελληνική τραγωδία] θα συνεχιστεί ες αεί, στον βαθμό που θέτουμε νέα ερωτήματα, τα οποία προκύπτουν από τις δικές μας εμπειρίες τέχνης και ζωής».²⁸ Πενήντα χρόνια αργότερα από τη δήλωση εκείνη, συνεχίζουμε να ακολουθούμε αυτή την παραίνεση, να θέτουμε, δηλαδή, νέα ερωτήματα στην ελληνική τραγωδία και να την χρησιμοποιούμε για να στοχαστούμε ζητήματα της σύγχρονης ζωής και ταυτότητας. Αυτό, άλλωστε, έκανε και ο Φρόυντ.

Μετάφραση: Αγγελική Σπυροπούλου

²⁸ T.B.L. Webster, «Greek Tragedy», στο Maurice Platnauer (επιμ.), *Fifty Years of Classical Scholarship*, Basil Blackwell, Οξφόρδη, 1954, σ. 92.